

Ševčenkovo slavianofilstvo: pôvod a kontext

Roksana Charčuková

KHARCHUK, R.: Shevchenko's Slavophilism: Origins and Context
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 66, No. 1, p. 2 – 8

Key words: Slavophilism, classical Russian Slavophilism, Shevchenko, Y. Kollar, P. Y. Shafarik, cultural and linguistic revival, political rebirth, non-historical peoples

The author of the article comes to the conclusion that Ukrainian Slavophilism, the representative of which Shevchenko was, was formed on the basis of Herder's theory about Slavs as the pigeon-like, softy people, Y. Kollar's and P.-Y. Shafarik's works about Slavic cultural and linguistic revival also in the context of classical Russian Slavophilism of the 1840s and as a distinct alternative to it. Ukrainian Slavophilism was a Slavophilism of non-historical people for its political rebirth. Ukrainian Slavophilism like the Polish one proved, that Russian Slavophiles from the very beginning accented on special Russian Soul and distinction from the West in the 1870s turned into Pan-Slavism. M. Pogodin's letters to S. Uvarov, the Minister of National Education of that time, prove that M. Pogodin was a main agent of Russian influence in Czech. The paper investigates, what Shevchenko knew about P.-Y. Shafarik, whose papers he read in Russian translation. The Ukrainian poet did not know, that P.-Y. Shafarik was Slovak, referred to him in the poem *Heretic* as to *Czech-Slav*. One of the Ukrainian Slavophiles M. Rigelman corresponded with Ludovit Stur, so Shevchenko in theory might have heard about the Slovak question from him. However, even the works of Safarik himself did not testify to his slavocentrism. The paper uses method of comparative study. The goal of the paper is to show the differences between Ukrainian and Russian Slavophilism of the 1840s and the reason why the Slavic people in the 19th century excepted Ukrainians and Poles looking for support in Russia.

Kľúčové slová: slavianofilstvo, J. Kollár, P. J. Šafárik, kultúrne a jazykové obrodzenie, politické obrodzenie, nehistorické národy

Počiatky slovanofilstva v ukrajinskom prostredí sú priamo spojené s českým slovanofilstvom. Bádania zvyčajne v tejto súvislosti poukazujú na časopis *Slovan* publikovaný po nemecky, ktorý v roku 1806 začal vydávať zakladateľ českej slavistiky Josef Dobrovský. Podľa Miroslava Hrocha však kultúrne a jazykové obrodenie Čechov azda najviac ovplyvnili myšlienky Johanna Gottfrieda von Herdera, podľa ktorých je najcharakteristickejšou črtou národa jazyk.¹ Herderove myšlienky podobne ovplyvnili aj členov Cyrilo-metodského bratstva. Nie bezdôvodne Ivan Franko nazval Herdera „otcom slovanofilstva“. V Herderovej teórii sú Slovania „holubičím národom“, ktorý nikomu nepácha neprávosti a ktorý má opätovne priviesť dejiny Európy na pokojnejšiu koľaj. Ivan Franko tvrdil, že tento názor sa ukázal ako nie veľmi životaschopný, aj keď bol založený na humanistických myšlienkach. Podľa I. Franka rozvoj slovanofilských ideí postupoval takto: od idylickej charakteristiky Slovanov u Herdera k vedeckému skúmaniu u Jána Kollára, ktoré neskôr rozšíril Pavol Jozef Šafárik.² Súčasný poľský vedec Adam F. Kola vyznačuje dve fázy českého obrodzenia. Prvú reprezentujú Josef Dobrovský a Josef Jungmann, tvorcovia etnickej koncepcie českého národa, ktorá neskôr bude čeliť politickej koncepcii. Druhá má umelecký a intelektuálny ráz, akcent z národa sa v nej presunul k slovanskej vzájomnosti. Táto fáza býva nazývaná aj zrelé slovanofilstvo, reprezentujú ho J. Kollár a P. J. Šafárik.³ Na rozdiel od poľských romantikov alebo Cyrilo-metodského bratstva si títo obrodenci, pôvodcom Slováci, prvý – evanjelický farár, druhý – syn evanjelického kňaza, nekládli za cieľ vytvorenie vlastného štátu. J. Kollár pri definovaní programu slavistického výskumu uznával len štyri slovanské jazyky: ruský, poľský, český a srbský. Ukrajinjčina bola, pravdaže, chápaná v tomto kontexte. Slovania boli v 19. storočí nehistorickými národmi, len Rusko malo silný štát a rozvinutú kultúru, preto Slovania žijúci pod nemeckou, maďarskou alebo tureckou hrozbou hľadali v Rusku oporu. Keď I. Franko uvažoval o koncepcii moskvofilstva medzi rôznymi slovanskými národmi, o slovenskom ponímaní moskvofilstva poznamenal: „*Ich moskvofilstvo však nie je také, ako u Uhrorúsov. Slovákom nebráni pracovať nad rozvojom svojej národnosti (...) u Slovákov, Čechov, Slovincov a Chorvátov je moskvofilstvo motivované ich politikou a národnou opozíciou voči Maďarom a Nemcom.*“⁴ Vo všeobecnosti vysvetľoval sympatie všetkých slovanských národov k Rusku absenciou vlastnej štátnosti.⁵

Okrem toho malo Rusko veľké finančné možnosti. Svedčí o tom korešpondencia Michaila Pogodina s ministrom školstva Sergejom Uvarovom. Michail Pogodin, ktorý bol v 40. rokoch 18. storočia hlavným agentom ruského vplyvu v Čechách, navrhoval Sergejovi Uvarovovi, aby Matici českej, rovnako tak aj Slovákom, udelil finančnú podporu v mene neznámych ruských mecenášov. Pre ostatné slovanské hnutia vo vtedajšom Rakúsku Pogodin žiadal dvadsaťpäťtisíc

1 HROCH, Miroslav: *Vlastenci bez národa*. In: *Naše živá i mrtvá minulost*. Praha : Svoboda, 1968, s. 107.

2 ФРАНКО, Иван: Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер. In: *Франко І. Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова Думка, 1981, т. 29, с. 62.

3 KOLA, Adam F. *Słowianofilstwo rosyjskie a słowianofilstwo czeskie. Między konserwatyzmem a misjonizmem*. In: *Idee konserwatywne w Rosji*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010, s. 46.

4 ФРАНКО, Иван: Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер. In: *Франко І. Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова Думка, 1981, т. 29, с. 67 – 68.

5 ФРАНКО, Иван: Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер. In: *Франко І. Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова Думка, 1981, т. 29, с. 70.

4 rubľov každoročných „dávok“, ktoré im mali byť vyplácané tajne.⁶ Ivan Franko, ktorý nepoznal mechanizmus ruského podplácania, celkom úprimne písal, že za podporu Šafárika „musíme byť vďační nielen českým vlastencom, ale aj Pogodinovi, ktorý takto skromne pomáhal Šafárikovi knihami aj peniazmi.“⁷

Podobne to vyzerá aj s Ľudovítom Štúrom, kodifikátorom spisovnej slovenčiny, ktorý napísal výrazne rusofilský traktát *Slovanstvo a svet budúcnosti* (1851). Prvý raz vyšiel v roku 1867 práve v Rusku. Je zrejmé, že rusofilstvo L. Štúra vychádzalo najmä z okolnosti, že ruská slovesnosť bola v tom čase medzi slovanskými najperspektívnejšia a najrozvinutejšia. Aj Štúr dostával od Rusov pomoc, financovali časopis *Dennica*, ktorý redigoval.⁸

Tu však treba poznamenať, že ruské slovanofilstvo bolo diferencovateľným fenoménom, bádatelia dnes rozlišujú šesť období, my rozprávame výhradne o klasickom období 40. rokov 18. storočia, pre ktoré bola príznačná koncepcia „počvenníctva“.⁹ Základy ich svetonázoru vychádzajú z koncepcie tzv. mladej redakcie časopisu *Moskvitjanin*. „Počvenníci“ sa pridržiavali idey národnej pôdy ako základu sociálneho a duchovného rozvoja Ruska. V tom čase Moskva stála proti Petrohradu a „počvenníci“ proti „západníkom“¹⁰. Koncepcia ruského slovanofilstva ako predvoja ruského imperializmu ešte neexistovala.

Vhodné bude pripomenúť príbeh, ktorého hlavným protagonistom bol Konstantin Aksakov. Starší syn známeho slovanofila Konstantina Aksakova prišiel na bál v „kosovorotke“.¹¹ Pristúpil k jednej z dám, pozrel na jej európske šaty a začal ju presvedčať, že „sarafán“¹² by jej svedčal rovnako. Na bále bol aj moskovský generálny guvernér, ktorého Aksakov tiež začal presvedčať o prednostiach ľudového odevu, v tomto prípade kaftanu pre mužov. Vznikol zmätko a zvedavci sa začali vypytovať, o čo ide. Známý západník Piotr Čaadajev smutne poznamenal, že Aksakov generálnemu guvernérovi napokon navrhol, aby si začal obliekať sarafán.¹³ Táto anekdota odzrkadľuje chorobnosť, príznačnú pre ruské slovanofilstvo od jeho začiatkov a ktorá sa napokon premenila na osobitnú ruskú cestu, osobitnú pravoslávnu duchovnosť, ktorá sa v neskorej verzii ruského slovanofilstva ako panslavizmu postavila proti „zahnívajúcemu“ Západu.

Už v 40. rokoch 18. storočia bola kameňom úrazu ruských slovanofilov otázka jazyka. Aj keď deklarovali potrebu rozvoja všetkých slovanských jazykov, ruštinu chápali ako lingua franca, ako analógiu stredovekej latinčiny pre slovanský

6 ТЕСЛЯ, Андрей: «Славянский вопрос» в публицистике М. П. Погодина. In: *Социологическое обозрение*, т. 13, 2014, № 1, с. 125.

7 ФРАНКО, Иван: Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер. In: *Франко І. Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова Думка, 1981, т. 29, с. 73.

8 БЕВЗЮК, Євген: Ідея слов'янської спільності в ідеологемі слов'янського національного відродження (30 – 40-і рр. XIX ст.). In: *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, вип. 24, 2015, с. 16.

9 Prúd ruského spoločenského a filozofického myslenia 60. rokov 19. storočia presadzujúci organické ponímanie sveta (pozn. red.).

10 Predstavitelia jedného zo smerov ruskej spoločenskej myšlienky 40. – 50. rokov 19. storočia, obhajovali zrušenie poddanstva a usilovali sa o rozvoj Ruska podľa vzoru západoeurópskych krajín, v protiklade ku slovanofilom (pozn. red.).

11 Pánska ľanová košeľa so stojatým golierom a zapínaním na boku, tradičný odev vidiečana v Rusku.

12 Tradičný ruský ženský ľudový odev, obyčajne bez rukávov (pozn. red.).

13 ПАНАЕВ, Иван: *Литературные воспоминания*. Москва : Правда, 1988, с. 197.

svet.¹⁴ Za zmienku stojí aj to, že medzi ruskou šľachtou ukrajinského pôvodu sa v tom čase šírila móda slovanofilstva bez Ukrajincov. Tento postoj zastávali Amvrosij Metlynskyj, Oleksandr Korsun, Petro Hulak-Artemovskij. Práve proti nim bola namierená satira v posolstve „*Mŕtvym aj živým...*“

Prečo sa Ševčenko nadchol pre slovanofilstvo, ktorého dôkazom je poéma *Kacír* (1845)? Básnik sa k nemu pripojil, pretože cítil, že toto hnutie je tradíciou všetkých Slovanov, navyše to bol prvý príklad slovanského spoločensko-politického myslenia. Práve s ním umelec spájal budúcnosť Ukrajincov, ustanovením ich vlastného štátu.

Je zaujímavé, že Mykola Rigelman, ktorého vyšetrovali vo veci Cyrilo-medetského bratstva, sa osobne poznal s L. Štúrom. Svedčí o tom materiál z jeho spisu, v ktorom sa spomínajú listy „*s podozrivými vyjadreniami o rozvoji Slovanov, pozdvihnutí prostého ľudu a pocite všeobecného bratstva a rovnosti*“¹⁵, ktoré Mykola Rigelman adresoval Václavovi Hankovi a Ľudovítovi Štúrovi. Tieto listy sa našli v dokumentoch Pantelejmona Kuliša.¹⁶ Mykola Rigelman vysvetľoval vyšetrovateľom svoj vzťah s ideológom slovenského národného obrodzenia L. Štúrom takto: „*Keď som v roku 1843 vycestoval za hranice (...) navštívil som Prahu (...), kde som sa zoznámil s knihovníkom Hankom (...), poprosil ma, aby som sa, ak budem v Pressburgu, zoznámil s niekdajším profesorom Štúrom, ktorý sa podobne ako on zaujíma o ruskú slovesnosť, čo som po príchode do Pressburgu asi o rok neskôr aj spravil.*“¹⁷

Mykola Rigelman uviedol, že na jeho známosti s českými buditeľmi nebolo nič mimoriadne, na druhej strane obsah listu adresovaného L. Štúrovi svedčí o tom, že odosielateľ bol jasným slovanofilom a mal prehľad o slovenských záležitostiach, čo potvrdzujú aj jeho odpovede v protokole z výsluchu. O svojom známom povedal: „*... vo vzťahu k štátnemu zriadeniu ako Uhor vždy hovorieval, že Rakúsko je despotické a Uhorsko je slobodné. Zatiaľ sa však sám často sťažoval, že kým v Rakúsku sa dajú zohnať ruské knihy a časopisy, v Uhorsku je to takmer nemožné kvôli nenávisti, ktorá panuje medzi Slovákami a Maďarmi...*“¹⁸

Keďže Ševčenko sa osobne poznal s Rigelmanom, môžeme pripustiť, že práve od neho sa mohol dozvedieť o L. Štúrovi, existencii Slovákov a situácii, v akej sa nachádzajú. Je možné, že M. Rigelman rozprával básnikovi aj o J. Kollárovi a P. J. Šafárikovi, s ktorými sa krátko stretol na svojej ceste po Európe.

V ukrajinskej ševčenkológii sa ustálil názor, že P. J. Šafárik sa o Ševčenkovi dozvedel prostredníctvom Osypa Boďanského: „*Š. bol oboznámený s tvorbou ukr. básnika. V rokoch 1844 – 1845 O. Boďanskij poslal Š. tieto Ševčenkove diela: Tryzna, Hamalija, Kobzar. V roku 1845 básnik napísal poému Kacír, ktorú venoval Šafárikovi.*“¹⁹ Aj keď táto téza patrí k všeobecne akceptovaným, potrebuje spresnenie.

Dielo P. J. Šafárika *Slovanský národopis* (1842), v ktorom sa nachádzali základné údaje o slovanských národoch, jazykoch, geografii, štátoch a vierovyznaniach,

14 ТЕСЛЯ, Андрей: «Славянский вопрос» в публицистике М. П. Погодина. In: *Социологическое обозрение*, т. 13, 2014, № 1, с. 126.

15 *Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т.* Київ : Наук. думка, т. 3, 1990, с. 159.

16 *Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т.* Київ : Наук. думка, т. 3, 1990, с. 153.

17 *Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т.* Київ : Наук. думка, т. 3, 1990, с. 154.

18 *Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т.* Київ : Наук. думка, т. 3, 1990, с. 157.

19 СИВАЧЕНКО, Галина: Шафарик П.-Й. In: *Шевченківська енциклопедія: в 6 т.* Київ : Національна академія наук України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, т. 6, 2014, с. 830.

preložil Boďanskýj v roku 1843. Preklad bol najskôr publikovaný v prvých troch číslach časopisu *Moskvitjanin* v roku 1843, v tom istom roku však vyšiel aj samostatne. Ôsmy paragraf tohto diela sa zaoberá „maloruským“ nárečím. Šafárik vyznačil územie, na ktorom sa používa maloruský jazyk a uviedol aj takzvané miestne názvy: Ukrajina, Ukrajinci, Záporožci, definoval jazykové osobitosti a uviedol počet hovoriacich maloruským nárečím, pričom oddelil tých, čo žijú v Rusku a tých, čo žijú v Rakúsku, najmä v Haliči a Uhorsku. Uviedol tiež počet veriacich, ktorí patrili k pravoslávnej a gréckokatolíckej cirkvi (tých druhých nazýva unitami alebo uniatmi).

Samostatná podkapitola sa zaoberá maloruskou slovesnosťou. Píše sa v nej: „V novější době někteří milovníci mateřského nářečí začali skládati a vydávati básně, pověsti a jiné zábavné spisy v prosté, čisté, milodysné maloruštině, což jakožto zvláštnost, v tomto svém obmezení jednotě literatury neškodící, vždy svou chválu má.“²⁰ Mimoriadne zaujímavý je aj Šafárikom uvedený prehľad mien maloruských spisovateľov. V diele *Ševčenko v kritike* sa na rozdiel od predchádzajúceho diela *Svetová veľkosť Ševčenko* už nachádza aj úryvok zo *Slovanského národopisu* v preklade Osypa Boďanského, keďže medzi maloruskými spisovateľmi bol ako posledný zmienený práve Ševčenko. V origináli bol prehľad trochu iný, o čom svedčí aj priložená poznámka. Mená Hulaka-Artemovského, Korsuna, Ševčenko, Tychorského a Mecha doplnil sám prekladateľ. Ševčenko sa spomína aj v časopiseckej publikácii. Pritom, ako správne poznamenáva autor poznámky M. Nazarenko,²¹ Osyp Boďanskýj v úvode k dielu napísal, že ako prekladateľ si nedovolil urobiť žiadne zmeny okrem tých, ktoré mu poslal sám autor.²²

Toto spresnenie svedčí na jednej strane o tom, že Šafárik sa o Ševčenkovi nedozvedel v rokoch 1844 – 1845, keď dostal jeho knihy, ale prinajmenšom už v roku 1843, keď sa oboznámil s opravami Osypa Boďanského. Ivan Bryk tvrdí, že v korektúre, ktorú Boďanskýj poslal Šafárikovi, sa Ševčenkovo meno nenachádza,²³ dozvedel sa to pravdepodobne z vydania svojej práce v ruskom preklade v časopiseckom alebo knižnom variante.

Na druhej strane, Ševčenko sa pravdepodobne o Šafárikovi a jeho práci nedozvedel cez Boďanského, s ktorým sa zoznámil až vo februári 1844. Môžeme pripustiť, že prvú informáciu o známom slavistovi získal od Mychajla Maksymovyča, s ktorým sa stretával už v roku 1843. Maksymovyč, ktorý prispieval do časopisu *Moskvitjanin*, reagoval na publikovanie *Slovanského národopisu* recenziou uverejnenou v desiatom čísle tohto časopisu z roku 1843. Maksymovyčov článok *Исследование о гетмане Петре Конашевиче-Сагайдачном* (*Štúdiá o hajtmanovi Petrovi Konaševyčovi-Sahajdačnom*) uverejnený v časopise, rovnako ako aj Kytčenkovu recenziu *Hajdamákov* v jedenástom čísle toho istého ročníka, Ševčenko

20 *Славянское народописание, составленное П. И. Шафариком*. Москва : В университетской типографии, 1843, с. 27 ; ŠAFÁRIK, P. J., *Slovanský národopis*. Praha : 1842.

Podobný názor zastával aj Mykola Kostomarov, ktorý sformuloval teóriu „ukrajinčiny pre domácu potrebu.“ Zdieľal ho tiež Mychajlo Maksymovyč.

21 *Тарас Шевченко в критиці*. Київ : Критика, т. 1, 2013, с. 636 – 637.

22 *Славянское народописание, составленное П. И. Шафариком*. Москва : В университетской типографии, 1843, с. VI.

23 БРИК, Иван: Шевченкова поема «Иван Гус». In: *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Львів, т. СХІХ – СХХ, 1917, с. 118.

iste čítal, a preto sa mohol oboznámiť aj s ostatnými čísлами časopisu, prinajmenšom s prvým, kde sa nachádzala prvá verzia *Slovanského národopisu* so zmienkou o ňom v podobe mena uvedeného medzi vtedajšími najvýznamnejšími ukrajinskými spisovateľmi. O možnosti, že sa básnik zoznámil so Šafárikom cez ruské časopisy, písal Ivan Bryk, pričom zároveň odmietol domnienku, že tieto články mohli byť „*postačujúcim motívom na to, aby básnik venoval Šafárikovi túto sebe tak drahú poému.*“²⁴ Pri hľadaní človeka, ktorý mohol urobiť na Ševčenka hlbší dojem ako články v časopise, chápal význam Šafárika na poli slovanskej vedy a zároveň bol vedcovi veľmi blízky, sa Ivan Bryk pristavuje aj pri osobe Osypa Boďanského, pričom odmieta vplyv Pantelejmona Kuliša, Platona Lukaševyča, Mykolu Ivanyševa aj Mychajla Maksymovyča.

Samozrejme, Ševčenko nevedel, že Šafárik bol pôvodom Slováč, v poéme *Kacír* sa k nemu obracal ako k „*Čechovi-Slovanovi*“. Práca slavistu tiež nesvedčila o jeho slovenskom pôvode. O svojom rodnom jazyku písal ako o uhersko-slovenskom a v *Slovanskom národopise* na jeho margo poznamenáva: „*Slováci od dávnych časů společně s Čechy a Moravany až k některým novým pokusům jednoho spisovního jazyka, t. českého, užívali.*“²⁵ Píše o ňom rovnako obozretne ako o maľoruskom jazyku: „*Což, jak doufáme, posavadní a navždy žádoucí „jednotě ducha ve svazku pokoje“ v celosti na újmu nebude.*“²⁶ Pravdaže, neucelenosť oboch jazykov v čase, kedy Šafárik písal svoju prácu, môže jeho postoj ospravedlňovať, jednako Ševčenko, ako vieme, mal celkom odlišný názor. Na rozdiel od českého slavistu a jeho predchodcu J. Kollára, na rozdiel od rovnako zmýšľajúcich rodákov Mychajla Maksymovyča a Mykolu Kostomarova, otázka jazyka uňho presiahla rámec kultúrneho sebavyjadrenia národa. Práve vďaka osobitosti ukrajinského jazyka sa z ukrajinskej otázky stala otázka politická.

Preklad Patrik Orišek

Literatúra

- БЕВЗЮК, Євген: Ідея слов'янської спільності в ідеологемі слов'янського національного відродження (30 – 40-і рр. XIX ст.). In: *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, вип. 24, 2015, с. 9 – 25.
- БЕВЗЮК, Євген: Становлення словацької національної ідентичності (перша половина XIX ст.). In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Історія*. Ужгород, вип. 2, 2013, с. 98 – 104.
- BILLINGTON, H. James: *The Icon and the Axe: An Interpretive History of Russian Culture*. New York : Vintage Books, 1970.

24 БРИК, Іван: Шевченкова поема «Іван Гус». In: *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Львів, т. СХІХ – СХХ, 1917, с. 111.

25 *Славянское народописание, составленное П. И. Шафариком*. Москва : В университетской типографии, 1843, с. 94.

26 *Славянское народописание, составленное П. И. Шафариком*. Москва : В университетской типографии, 1843, с. 94.

- БРИК, Іван: Шевченкова поема «Іван Гус». In: *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Львів, т. СХІХ – СХХ, 1917, с. 95 – 168.
- ГАНГ, Йонг-Сук: Кирило-Мефодіївське братство і питання сучасної української ідентичності. In: *Всесвіт*, ч. 11/12, 2003, с. 164 – 170.
- ДЗЮБА, Іван: *Тарас Шевченко: Життя і творчість*. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008.
- Кирило-Мефодіївське товариство*: у 3 т. Київ : Наук. думка, 1990, т. 3.
- HRON, Miroslav: Vlastenci bez národa. In: *Naše živá i mrtvá minulost*. Praha : Svoboda, 1968, s. 107 – 135.
- KOLA, Adam F.: Słowianofilstwo rosyjskie a słowianofilstwo czeskie. Między konserwatyzmem a misjonizmem. In: *Idee konserwatywne w Rosji*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010, s. 43 – 55.
- КОЛАР, Іоанн: О літературній взаємності между племенами и наречіями славянскими. In: *Отечественные записки*, т. 8, 1840, № 1, с. 1 – 24; № 2, с. 65 – 94.
- КУЦІЙ, Іван: Слов'янофілство як ідейно-світоглядне джерело слов'янської цивілізаційної ідентичності українських інтелектуалів ХІХ ст. In: *Проблеми слов'янознавства*. Львів : 2014, вип. 63, с. 37 – 50.
- МАКСИМОВИЧ, Михайло: О Малороссийском произношении местных имен. Замечания М. А. Максимовича на Шафарикову карту Славянских земель. In: *Москвитянин*, ч. 10, 1843, с. 455 – 468.
- МОЛЬНАР, Михайло: *Тарас Шевченко у чехів та словаків*. Пряшів : Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури в Пряшеві, 1961.
- Опыт демократических преобразований: словаки*. Братислава : Институт общественных проблем, 2007.
- СИВАЧЕНКО, Галина: Шафарик П.-Й. In: *Шевченківська енциклопедія: в 6 т.* Київ : Національна академія наук України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, т. 6, 2014, с. 830.
- Тарас Шевченко в критиці*. Київ : Критика, т. 1, 2013.
- ТЕСЛЯ, Андрей: «Славянский вопрос» в публицистике М. П. Погодина. In: *Социологическое обозрение*, т. 13, 2014, № 1, с. 117 – 138.
- ФРАНКО, Іван: Літературне відродження полудневої Русі і Ян Коллар. In: *Франко І. Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова Думка, т. 29, 1981, с. 40 – 50.
- ФРАНКО, Іван: Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер. In: *Франко І. Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова Думка, т. 29, 1981, с. 51 – 76.
- ФРАНКО, Іван: Чи справді Т. Шевченко написав вірш «Слов'янам»? In: *Франко І. Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова Думка, т. 31, 1981, с. 25 – 27.
- ШАФАРИК, Павел Іосиф: *Славянское народописание, составленное*. Москва : В университетской типографии, 1843.
- ШТУР, Людвиг: *Славянство и мир будущего: Послание славянам с берегов Дуная Людовика Штура*. Москва : В университетской типографии (Катков и Ко), 1867.
- WALICKI, Andrzej: W kręgu konserwatywnej utopii: Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa. Warszawa : PWN, 1964.

Roksana Kharchuk
Shevchenko Studies Department
T. H. Shevchenko Institute of literature
of National Academy of Sciences of
Ukraine
4 Mykhaila Hrushevskeho Str
Kyiv 01001
Ukraine